

Ekerö kyrkas nya orgel

ORGELfokus
2017-2018

Svenska kyrkan
EKERÖ ADELSÖ-MUNSÖ LOVÖ

Skaffa ny orgel är stor sak

EKERÖ KYRKA FÅR MED NYA ORGELN EN NY SJÄL. Att man beslutat sig för att bygga detta fina högkvalitativa och vackra instrument är märkvärdigt i ordets allra mest positiva betydelse. Det är en stor ekonomisk satsning, det ligger ett stort engagemang från flera bakom och framför allt så visar det att här har vi en församling som är beredd att satsa. Att satsa på kvalitet lönar sig alltid. Nu finns förutsättningarna för att göra det allra bästa av gudstjänster och förrättningar i många generationer. För att markera vår glädje över att vi fått ett nytt instrument presenterar vi en serie konserter där vår nya orgel är i fokus. Program för serien, som fått namnet *Orgelfokus*, finns på sista sidan.

Varmt välkommen att komma och låta dig hänföras av instrumentens drottning!

Kerstin Baldwin Sterner, *organist i Ekerö pastorat*
Ekerö i oktober 2017

Foto omslag: Kerstin Baldwin Sterner
Foto inlaga: Paschen Kiel Orgelbau GmbH, Roland Johansson,
Kerstin Baldwin Sterner, Magnus Aronson, Christin Sagnér

Orgeln i Ekerö kyrka

Byggår/byggare 2017 (nov 2016 – okt 2017) Paschen Kiel Orgelbau GmbH.
Orgeln i Ekerö kyrka är den första som Paschen bygger i Sverige.

1843 Pehr Zacharias Strand
1933 Åkerman & Lund
1952 Åkerman & Lund
1975 Hammarberg

Stämmor	26
Manualer	2
Koppel	6
Tremolo	Manual II
Antal pipor	1 358 st
Tyngsta pipan	40 kg
Lättaste pipan	40 g
Längsta träpipan	3,9 m (Bassun 16 fot C)
Längsta metallpipan	2,4 m (Principal 8 fot C)
Orgelns höjd	4,8 m
Tonomfång manualer	C-g'''
Tonomfång pedal	C-f'
Frekvensomfång	32 – 10 000 Hz
Lufttryck	78 – 85 mm vattenpelare
Antal fläktar	1
Träslag tangenter/pedaler	furu, ek, benbelag, ebenholts
Träpiporna	tillverkade av furu
Metallpiporna	tillverkade av en legering av tenn och bly
Gamla och nya delar i samklang	Av pipverket är ca 24 % gammalt och ca 76 % nytt
Fasad	från Strandorgeln (1843) återanvänd

Orgelns disposition

MANUAL I. HUVUDVERK C-g'''	
Borduna 16 fot	c°-h° nya träpipor, c'-d''' historiska metallpipor av P Z Strand, sannolikt från Norbergs k:a 1842, via Åkerman & Lund till Paschen Orgelbau, ds'''- g''' nya metallpipor.
Principal 8 fot	Ny stämma, delvis i fasaden, C-H träpipor, c°-g''' metallpipor.
Rörfleut 8 fot	C-H nya täckta pipor i trä, c° -f''' original metallpipor av Strand, stod i Hammarbergorgeln, originalintonationen återställd, fs'''- g''' nya metallpipor.
Octava 4 fot	50 bevarade metallpipor av Strand, resten nya metallpipor.
Fleut 4 fot	C-e'' original metallpipor av Strand, stod i Hammarbergorgeln, originalintonationen återställd, f''-g''' nya täckta metallpipor.
Quinta 3 fot	Nya metallpipor, principalmensur.
Octava 2 fot	35 bevarade metallpipor av Strand, resten nya metallpipor.
Mixtur II-III	Nya metallpipor.
Trumpet 8 fot	30 helt eller delvis bevarade pipor av Strand, resten nytillverkade. C-H träpipor, c°-g''' metallpipor.

MANUAL II. SVÄLLVERK C-g'''	
Vox Retusa 8 fot	Ny stämma, C-H öppen bas, träpipor, c°-g''' nytillverkade metallpipor.
Gedackt 8 fot	C-H historiska täckta träpipor troligen av Åkerman & Lund, c°-g''' nytillverkade metallpipor.
Fugara 8 fot	38 bevarade metallpipor av Strand, 2 metallpipor av annan historisk tillverkning, C-H gemensam med Gedackt 8 fot, fs''', g''' nya metallpipor.
Piffaro 8 fot	Ny stämma, från c°, trattformade metallpipor, svävande klang.
Principal 4 fot	C-H metallpipor av Strand från tidigare Principal 8 fot, resten nytillverkade metallpipor.
Hohlfleut 4 fot	Ny stämma konstruerad efter Strand, vakant i ursprungsgorgeln och blev aldrig byggd; metallpipor.
Nasat 3 fot	Ny stämma, koniska metallpipor.
Waldfleut 2 fot	Ny stämma, koniska metallpipor.
Terz 1 3/5 fot	Ny stämma, koniska metallpipor.
Trumpet 8 fot	Ny stämma, hela omfånget metallpipor, från g' dubbel längd.
Vox Humana 8 fot	Ny stämma, hela omfånget metallpipor.
Tremolo	

PEDAL C-f'	
Subbas 16 fot	C-h bevarade träpipor byggda av Åkerman & Lund 1932, c'-f' historiska träpipor stämplade Rörflöjt.
Octavbas 8 fot	Ny stämma, metallpipor, delvis i pedaltornens fasad.
Octava 4 fot	Ny stämma, metallpipor.
Fleut 2 fot	Ny stämma, öppna metallpipor.
Bassun 16 fot	Ny stämma, träpipor.
Trumpet 8 fot	Ny stämma, metallpipor.
KOPPEL HV/SW, SV/Pedal, HV/Pedal, SV16'/SV, SV16'/HV, SV4'/Pedal	
INFÖRINGSTRAMPOR Manual I: Trumpet 8 fot Manual II: Trumpet 8 fot Pedalen: Bassun 16 fot, Trumpet 8 fot	

Dispositionen med kommentarer är sammanställd av Roland Johansson, som också svarat för *projektledning och samordning* av aktiviteter under byggtiden.

En lång släktkrönika i korthet

OCKSÅ ORGLAR HAR SIN SLÄKT. Det gäller i hög grad Ekerö kyrkas nya orgel. Genom att följa den släkten bakåt i tiden får vi en hel del intressant kunskap. Vi kan bl a förstå varför vår nya orgel har sin speciella klang och fungerar som den gör. Så låt oss göra en orgelresa i tiden.

Vi börjar i Amsterdam och tittar in i Oude Kerk. Där träffar vi en gammal släkting till vår nya orgel. Det är nu slutet av 1500-talet. Organisten Jan Pieterszoon Sweelinck sitter och spelar. Han har just blivit anställd. Och det är med entusiasm som han berättar om sin orgel. Tidigare orglar hade bara haft en manual och hade en ganska massiv klang. Man talade om ett blockverk. Nu hade Sweelinck fått möjligheter att spela på en orgel med tre verk. Det blev möjligt att variera klangen. Särskilt gladde han sig åt den nya stämman Zink, som han kunde använda som solostämma. Men han hade också flera andra stämmor i orgeln som gav klangen en ny lyster och gjorde orgeln mycket mer användbar. Dessutom hade ny teknik gett en jämnare lufttillförsel till piporna.

Sweelinck blev en omtyckt orgellärare. Rader av tyska organister gick i skola hos honom. Han blev "den tyske organistmakaren". Det innebar att eleverna tog med sig det nederländska orgelidealet. Hamburg och Lüneburg tävlade till exempel om att bygga den största och finaste orgeln. Fortfarande finns nio stämmor kvar i orgeln i St Johannis i Lüneburg. De har gjort tjänst där sedan 1553.

Orgelideal lever länge. Den nederländska orgeln som var starkt inspirerad av renässansens kulturdrömmar förändrades först när barockens ideal trängde sig fram. Ändå levde mycket kvar, inte minst den grundläggande verkprincipen, alltså tanken att man bör bygga en orgel med två eller tre olika orgelverk med olika klangbilder och användningsområden.

Nu reser vi till Naumburg för att studera de nya idealen. Året är 1746. Kyrkan heter S:t Wenzel. Vi är mitt i senbarocken. Orgelbyggare är Zacharias Hildebrandt. Han är elev till den store Gottfried Silbermann. Tecken talar för att Bach har anlitats som rådgivare. I varje fall är han en mycket nöjd kontrollant. Till tidens ideal hör orgelns "gravitet", en tyngd och ett djup i klangen som bland annat skapas av de djupa registren i pedalen. Stråkstämmorna och de övertonsrika mixturerna ger klangen en särskild lyster. Tuttiklangen är fyllig. Det är det första Bach brukar lyssna på, när han kontrollerar en orgel. Då kan man också märka hur starka orgelns lungor är. Utan luft blir det ingen musik.

På hemvägen från Naumburg gör vi ett uppehåll i den lilla bykyrkan i Zuckelhausen, strax utanför Leipzig. Vi har också rest framåt i tiden. Där träffar vi en nära släkting till vår orgel. Året är 1822. Orgelbyggaren Johann Gottlob Mende har just avslutat intoneringen av kyrkans nya orgel. Som assistent har han en mycket ung orgelbyggarelev som heter Per Zacharias Strand. Plötsligt hajar vi till. Den där orgelfasaden ser ju nästan ut som vår orgelfasad i Ekerö kyrka. Det går ofta till så, när man är lärning. Ja, det var mycket som den unge Strand tog med sig hem. Vi känner igen den sammanhållna klangbilden, när vi drar ut de elva registren i den enmanualiga orgeln i Zuckelhausen. Stämmorna kompletterar varandra klangmässigt. Man kan ana ett inflytande från Silbermann. Intonationen framhåller en mjukhet i tonspråket som skvallrar om att romantiken är i antågande. Djupet, graviteten, finns där genom de två sextonfotsstämmorna. Allt det här tar Strand med sig när han kort efter hemkomsten bygger orgeln i Adelsö kyrka. Men arvet från kontinenten gör honom så stor, att han bland annat får uppdraget att bygga orgeln i Lunds domkyrka. Senare följer orgeln i Munsö och året före sin död 1844 blir han färdig med orgeln i Ekerö kyrka.

Inte konstigt att det var en stor dag, när vi på kyrkvinden kunde plocka ihop piporna från Strands orgel från år 1843. Nu hör vi den orgeln på nytt, eftersom Strands pipmaterial i stort sett utgör huvudverket i vår nya orgel. Andra manualen har utformats som svällverk. Det breddar orgelns användningsområde. Vi kan lyssna till musik från senare tid. Vi har tillgång till ett ackompanjerande instrument som också skapar en meditativ klangmiljö. Och orgelfasaden finns kvar. Det har Länsstyrelsen bestämt. De två nya pedaltornen breddar den gamla fasaden, så som man en gång gjorde i det nordtyska orgelbyggeriet.

Den här korta släktkrönikan visar hur mycket den nya orgeln i Ekerö kyrka har fått i arv från gångna orgelgenerationer. Här är mer än 400 års orgelkunskap samlad och återanvänd. Nu blir den erfarenheten till glädje för gudstjänstfirande människor i vår församling under flera generationer framöver.

Mårten Mårtensson, *teol dr, projektledare*

Vad är nytt och vad är återvunnet?

DEN TIDIGARE HAMMARBERGORGELNS disposition och klangkoncept tog i princip ingen hänsyn alls till det tidigare bevarade pipmaterialet från Strand. Två stämmor sattes sannolikt motvilligt in och förändrades i sin intonation så att de klingade ungefär hälften av sin ursprungliga klang. Även resten av orgeln hade en tunn och skrikig klang som bar dåligt i kyrkorummet. Detta var den tidens ideal som sedan dess ändrats till förmån för äldre tiders intonationssätt.

Idén med den nya orgelns disposition har varit att ha samma möjligheter som den tidigare orgeln men med en bättre klang med utgångspunkt från de bevarade piporna från kyrkans ursprungsgorgel av Strand som legat magasinerade på tornvinden och dessas inkorporerande i den nya orgeln. Alla nya stämmor har fått sin mensur (=mått) från Strand och gjorts efter förebilder från olika strandorglar som Karlskrona, Klockrike, Ramnäs och framförallt Haraker.

Första manualen eller Huvudverket är en något utökad variant av den ursprungliga orgeln och ryms inom dess ursprungliga orgelskåp. Detta har begåvats med en Borduna 16 fot som faktiskt tillverkats av Strand sannolikt för orgeln han byggde för Norbergs kyrka 1842. Den orgeln byttes ut 1904 och dessa pipor har under många år stått magasinerade hos Åkerman & Lunds orgelbyggeri och har tillhandahållits till detta projekt. Denna stämma ger en mjuk botten i klangen och klingar en oktav lägre än orgelns 8-fotstämmor. Huvudverkets principalkör, det vill säga orgelns huvudstämmor består av en ny Principal 8 fot, Octava 4' som innehåller 50 pipor av Strand, Octava 2 fot har 35 originalpipor. Klangen hos dessa har Strands karakteristiska drag med en något mörk klang med en kritartad månskenskaraktär. Detta är typiskt för just Strand och de influenser han tog med sig från Tyskland. I den nya varianten har huvudverket kompletterats med en Quinta 3 fot som klingar en kvint högre än Octava 4', och dessutom en Mixtur med 2-3 pipor för varje ton stämda i oktaver och kvinter. Dessa två stämmor förstärker övertönerna och ger huvudverket ett glansfullt plenum.

De två flöjterna Rörfleut 8 fot och Fleut 4 fot stod båda i den tidigare orgeln, men nu har de återställts till sin forna klang med stor karaktär. Dessa stämmor är täckta med hattar så att de klingar en oktav lägre än sin längd och får därigenom en rund flöjtartad klang. Rörfleut 8 fot har dessutom "skorstenar" som gör att den får en speciell klang.

Trumpet 8 fot är en så kallad rörstämma som fungerar som en klarinett med en vibrerande tunga och en förstärkande tratt eller så kallad uppsats. Denna

stämma magasinades redan 1932 och många pipor kom bort, men cirka 30 originalpipor klingar nu igen efter 85 års tystnad i denna stämma som i övrigt är kompletterad.

Tillsammans är Huvudverket ett mycket komplett verk med en fyllig vokal klang som fungerar i en mycket bred repertoar.

Andra manualens pipor står alla i ett så kallat svällskåp och kallas därför Svällverk. Detta är försett med jalusiluckor som manövreras med en balanstrampa och som möjliggör crescendo och diminuendo. Detta är en uppfinning som blev vanlig i orglar först efter Strands tid. Därför är denna orgel och disposition lite av ett experiment att använda Strands klang med modernare uppfinningar. Svällverkets stämmor har något mjukare framtoning som lämpar sig för ackompanjemang.

Verkets huvudstämma är Vox Retusa 8 fot som är en något mildare och mer stråkbetonad principal öppna pipor, denna stämma är helt nytillverkad efter Strands förebild i Harakers kyrka, Västerås stift. Gedackt 8 fot, benämns även Borduna, har liksom Fleut 4 fot i Huvudverket hattar och får en flöjtkaraktär, i denna stämma ingår 12 träpipor från Åkerman & Lund 1932. Fugara 8 fot är en smalare mensurerad stämma som har en stråkkaraktär. Denna stämma fanns i den ursprungliga orgeln, och 40 originalpipor klingar nu åter, i övrigt är den kompletterad. Piffaro 8 fot är en speciell stämma med trattformiga pipor som är stämd i svävning mot övriga stämmor. Detta ger en meditativ karaktär i svaga registreringar. I senare orgelbyggeri brukar motsvarande stämmor kallas Voix Celeste eller Unda Maris, himmelsk röst eller havsvåg.

Även detta verk har en Principal, fast här i 4-fotsläge. Den innehåller 12 pipor från Strand i basen som tidigare var del av Principal 8 fot.

Stämman Hohlfleut 4 fot fanns disponerad i den ursprungliga orgeln men blev aldrig byggd utan stod som vakans. Därför har vi nu efter 174 år låtit orgeln få denna vackra flöjtstämma som en gång var planerad. Piporna är byggda på samma sätt som i Rörfleut 8 fot.

Stämmorna Nasard 3 fot, Waldfleut 2 fot och Ters 1 3/5 fot bildar både klangkrona och möjlighet att plocka ihop en kornett eller sesquialtera som solo-stämma eller i plenum.

I svällverket finns även en trumpet som ger extra kraft när man spelar romantisk musik. Denna trumpet har en något mörkare karaktär än den i Huvudverket.

fortsättning nästa sida

Vox Humana är en karaktärsstämma som betyder mänsklig röst, och har förekommit i orglar sedan 1500-talet. Stämmorna i Svällverket kan också påverkas med en Tremolo, som är en liten bälg som får luftförsörjningen att darra något som ett vibrato.

Stämman Vox Humana, en av rörstämmorna.

Pedalens stämmor är placerade i de nytilkomna stora pedaltornen som flankerar den ursprungliga fasaden.

Subbas 16 fot är bottenstämman i pedalen och består av täckta träpipor som kommer från Åkerman & Lund-orgeln från 1932. Oktavbas 8 fot är en principal med metallpipor som till del står i pedaltornens fasader. Denna stämman ger en viss karaktär av violoncell i pedalen och kan även med fördel användas ensam vid spel av till exempel triosonater av Bach. Octava 4' är också en principal som dels förstärker basen men kan även användas som solostämman, likaså är Fleut 2 fot en sådan stämman som ibland förekommer som soloregister.

Tungstämmorna eller rörverken är väl utbyggda i pedalen med dels en Bassun 16 fot som har uppsatser av trä. Vid planeringen av orgeln ansåg vi att Strands basuner var lite väl våldsamma för det här kyrkorummet, så istället fick en något tidigare orgelbyggare Olof Schwan från början av 1800-talet bilda förebild för denna stämman. Bassun 16 fot kompletteras med en Trumpet 8 fot som kan användas både som solostämman och förstärkning i pedalen.

Orgeln är utrustad med olika koppel som kan spela tangenterna en oktav lägre i Svällverket och även en oktav upp från pedalen till Svällverket så att dess stämmor kan användas för pedalsolo.

Sammantaget är detta en orgel som kommer att kunna användas för en väldigt stor variation i repertoaren och vara optimal för både liturgiskt spel och ackompanjemang av kör och församling. Det stora svällverket kommer att vara användbart för både engelska antems och fransk romantisk musik. Den klassiska karaktären hos principalstämmorna passar mycket bra för både Bach och annan tidigare musik. I nutida musik bör denna orgel kunna ge ett intressant bidrag, alltså en orgel med historiska rötter med blick mot framtiden.

Göran Grahn, *orgelkonsult*

Bilder
från
byggnationen

Ekerö kyrka
Den gamla orgeln från 1975

Besök vid Paschens verkstad i Kiel i maj 2017

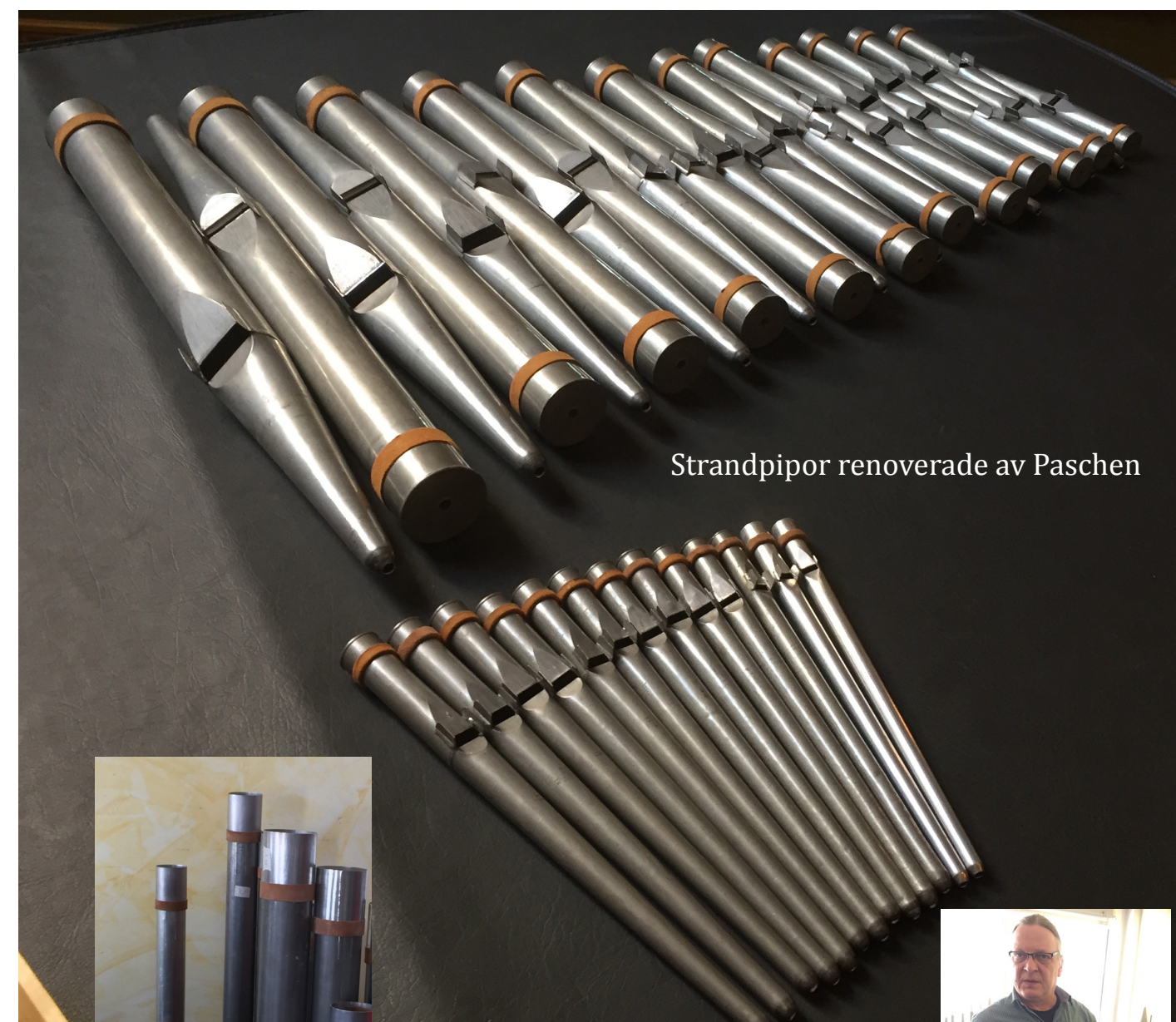
Orgelbyggaren Roland Monczynski,
visar en de nya väderlådorna på
vilken piporna sedan ska stå

Ornament från Strandorgelns
fasad innan renovering

Spelbordet till den nya orgeln

Strandpipor renoverade av Paschen

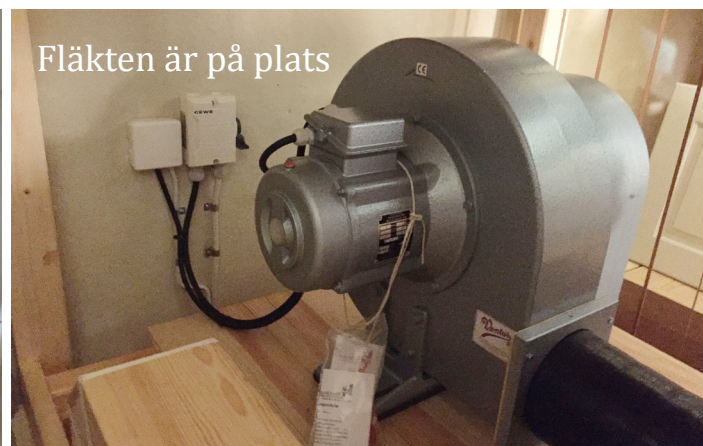

Orgeln kom i slutet av juli till Ekerö kyrka och bars in del för del

Stommen till svällverket börjar ta form

Fläkten är på plats

Bengt Wallin och Johan Furuvik från Munsö har utfört alla målningsarbeten

Mätning pågår

Helmuth Gripenroth och Christoph Saur

Orgelkommittén:
Sören Nordström, Monika Regnfors Sjören, Ulla Wistrand, Kerstin Baldwin Sterner, Göran Grahn, Mårten Mårtensson, Roland Johansson och Torbjörn Gustafsson

Gammalt och nytt sida vid sida

ORGELfokus säsongen 2017-2018

En helt ny serie för dig som vill upptäcka Ekerö kyrkas nya 26-stämmiga orgel. Detta är Paschen Kiel Orgelbaus första orgel i Sverige! Orgelmingel med cider och snacks efter varje ORGELfokus-tillfälle! Välkommen!

SÖNDAG 22 OKTOBER KL 11.00 HÖGMÄSSA MED ORGELINVIGNING

Martin Blomquist och Kerstin Baldwin Sterner, orgel

Ekerö kyrkokör, Helena Hansson, fiol, Monika Regnfors Sjören, Mårten Mårtensson

Lunch i hembygdsgården 40 kr

SÖNDAG 22 OKTOBER KL 15.00 ORGELINVIGNINGSKONSERT

Kerstin Baldwin Sterner, organist i Ekerö kyrka

Mårten Mårtensson

FREDAG 3 NOVEMBER KL 19.00 FAURÉS REQUIEM

Ligita Sneibe, orgel, Ekerö och Färingsö kyrkokörer,

Birgitta Lindeke Levin, sopran, Lennart Lundblad, baryton,

Helena Hansson, fiol, Kerstin Baldwin Sterner, dirigent

TISDAG 14 NOVEMBER KL 19.00 KONSERT

Bengt Tribukait, orgel och Jonathan Turgeon, fiol

SÖNDAG 21 JANUARI KL 16.00 KONSERT

Mattias Wager, domkyrkoorganist i Storkyrkan

Ekeröensemblen, Kerstin Baldwin Sterner dirigent

SÖNDAG 18 FEBRUARI KL 11.00 ORGELHÖGMÄSSA

Michael Dierks, organist i Tyska kyrkan

SÖNDAG 11 MARS KL 16.00 KONSERT

Kerstin Baldwin Sterner, organist i Ekerö kyrka

Stråkmusiker

SÖNDAG 15 APRIL KL 16.00 KONSERT

Björn Gäfvert, organist i Immanuelskyrkan, Drottningholms barockensemble m.m.

Ekerö kyrkokör, Kerstin Baldwin Sterner dirigent

SÖNDAG 22 APRIL KL 11.00 ORGELSKOJ FÖR BARN

Kerstin Baldwin Sterner, orgel, Helena Hansson, Marie Björnvad m fl

SÖNDAG 6 MAJ KL 11.00 ORGELHÖGMÄSSA

Gabriella Sjöström, organist i S:t Görans kyrka

SÖNDAG 10 JUNI KL 16.00 KONSERT

Hans-Ola Ericsson, professor på McGill university i Montreal m.m.

Med reservation för eventuella ändringar.

I samarbete med Sensus